

8. Schnotz W. An integrated model of text and picture comprehension // *The Cambridge Handbook of Multimedia Learning* / Edited by Richard E. Mayer. – New York: Cambridge University Press, 2005. – P. 49–69.
9. Tuovinen J.E. Cognition research basis for instructional multimedia // *Interactive multimedia systems* / Edited by S.M. Rahman. – Hershey, PA: IRM Press, 2002. – P. 146–162.
10. Yeh S., Lehman J. Effects of Learner Control and Learning Strategies on English as a Foreign Language (EFL) Learning from Interactive Hypermedia Lessons // *Journal of Educational Multimedia and Hypermedia*. – 2001. – Vol. 10, Issue 2. – P. 141–159.

УДК 371.134

Поночовна-Рисак Т.М.

ПРОБЛЕМА ПРОФЕСІЙНИХ ЯКОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

У статті розглядається проблема професійно значущих якостей фахівця. Проаналізовано різні підходи до визначення поняття “якість” та “професійні якості фахівця”. Визначено, що для виконання будь-якої професійної діяльності професійно значущими є такі якості, як: особистісні, вольові, морально-етичні, ділові.

В статье рассматривается проблема профессионально важных качеств специалиста. Проанализировано разные подходы к определению понятия “качество” и “профессиональные качества специалиста”. Определено, что для выполнения какой-либо профессиональной деятельности профессионально важными есть такие качества, как: личностные, волевые, морально-этические, деловые.

The problem of specialist's important professional qualities is revealed in the article. Different approaches to the definition of the term “quality” and “specialist's professional qualities” are analyzed. It is identified that for fulfillment of any professional activity to professional important qualities refer personal, volitional, moral-ethic and practical qualities.

В умовах радикальних політичних, соціальних і економічних змін в українському суспільстві особлива увага приділяється рівню розвитку компетентності, професійних якостей фахівців. Це викликано тим, що кожний вид службової, адміністративної, наукової та іншої діяльності ставить певні вимоги до фахівця, що об'єктивно обумовлені його місцем і роллю у суспільній діяльності, характером завдань та умовами їх виконання.

У психолого-педагогічній літературі існує тенденція до дослідження якостей, важливих для виконання певної професійної діяльності. На нашу думку, найбільш обґрунтованою є точка зору Є.А. Клімова [10], який виділяє у системі професійних якостей такі основні елементи: громадянські властивості, ставлення до праці в певній професійній галузі, загальну дієздатність, окремі здібності та підготовленість до роботи в конкретній професійній галузі. Водночас Є.А. Клімов зазначає, що не існує комплексу якостей, важливих для

досягнення успіху в якійсь конкретній професії, оскільки успіху в ній можуть досягти працівники із зовсім іншими якостями, які реалізують свій індивідуальний стиль діяльності.

У тлумачному словнику сучасної української мови наводиться таке визначення поняття “якість” – це “внутрішня визначеність предмета, яка становить специфіку, що відрізняє його від усіх інших. Ступінь вартості, цінності, придатності чого-небудь для його використання за призначенням. Та чи інша характерна ознака, властивість, риса кого-, чого-небудь” [6, 23].

С.І. Ожегов дає таке визначення поняття “якість” – сукупність ціннісних ознак, властивостей, особливостей, що роблять відмінним предмет або явище від інших, і як таких, що надають йому визначеність [14, 265].

Є близьким до попереднього трактування у філософському словнику під редакцією Л.Ф. Ільчева [19]. Але якість можна розуміти і як сукупність властивостей, і як окрему властивість.

У тлумачному словнику В. Даля знаходимо таке трактування поняття “якість” – властивість чи належність, усе, що утворює сутність особи чи предмета [7, 779].

Р. Декарт і Дж. Локк увели розрізнення якостей на первинні, що належать самим предметам (величина, форма, рух тощо), та вторинні – суб'єктивні, що зумовлюються властивостями особи, яка сприймає враження від предмета (об'єкта), та є відбиттям зв'язку особи – суб'єкта з предметом (об'єктом).

Про важливе значення професійної освіти в розвитку особистісних і професійних якостей зазначалося у багатьох працях відомих мислителів. Зокрема, ідейно-теоретичні витоки професійної освіти слід шукати в положеннях філософії Й. Фіхте, Г. Гегеля, Й. Гербарна. На значущості професійної освіти в розвитку особистісних і професійних якостей наголошував Е. Шпрангер. Американський педагог і психолог Дж. Дьюї відзначав, що справжня освіта – це не щось покладене на особистість ззовні, а природне зростання і розвиток властивостей та здібностей, з якими людина з'являється на світ.

Протягом останніх десятиліть з'явилась значна кількість наукових досліджень, присвячених вивченню професійних якостей фахівців, що, за класифікацією Є.А. Клімова, належать до професій типу “людина – людина”: Ж.П. Вірна, А.О. Деркач, І.С. Вітенко, Л.М. Карамушка, В.В. Клименко, А.Б. Коваленко, Л.А. Кияшко, Т.П. Кондратенко, О.М. Коропецька, Н.В. Кузьміна, С.Д. Максименко, Л.В. Мова, В.П. Москалець, Л.П. Овсянецька, А.С. Окіпняк, В.І. Ораховський, Л.Е. Орбан-Лембрик, І.Д. Пасічник, Н.І. Пов'якель, В.О. Ройлян, В.А. Семиченко, Л.М. Супрун, О.С. Тарновська, Л.Г. Терлецькі, О.В. Тюптя, Т.І. Федотюк, Н.В. Чепелева, Ю.М. Швалб, Т.С. Яценко та ін.

Щодо якості освіти, то, на думку П.П. Одерія, це поняття “містить комплекс ознак: оволодіння системою знань, умінь і навичок використовувати їх у професійній діяльності”. Цю думку поділяє В. Оконь і зазначає, що інтегральний показник якості підготовки фахівців відображає, з одного боку, “результати

оцінки різних властивостей випускників, а з другого – ефект їхньої віддачі на виробництві”. У свою чергу, А.О. Лігоський пропонує “інтегральну якість підготовки фахівців характеризувати функцією показників потенційної, реалізованої та справжньої якості”, причому реалізовану якість повинні оцінювати самі споживачі фахівців.

А.І. Субетто встановив, що якістю навчального результату є “якості особистості, що фіксуються через категорії культури, громадянської зрілості, рівні знань, умінь, творчих здібностей, мотивування, тобто рівні професіоналізму та рівні універсалізму”, при цьому встановлення цих рівнів ґрунтується на вимогах суспільства і споживачів фахівців.

Проте завдання нашого дослідження потребують більш конкретного визначення поняття “якість фахівця” і деякого відокремлення його від дуже близьких до нього, але більш комплексного поняття “якість підготовки фахівця”, що за системним підходом є системою більш високого порядку, в якій якості фахівця є складовими – підсистемами, однак їх також можна розглядати як самостійні системи. На нашу думку, якщо взяти за основу означення Р. Декарта і Дж. Локка, то якість фахівця буде дещо ближчою до первинних якостей, а якість його підготовки – до вторинних. Однак установа якості фахівця так само зумовлюється властивостями особи, яка сприймає враження, особливостями методів і методик вимірювання цієї якості, що є підґрунтям для застосування різних взаємодоповнюючих методів визначення якості фахівця.

В.О. Ройлян [18] визначає поняття “якість фахівця” як сукупність властивостей і характеристик фахівця (або навіть окрему властивість чи характеристику), результати проявів яких фіксуються через рівні професіоналізму та рівні універсалізму, що базуються на вимогах суспільства і споживачів фахівців і визначаються окремими взаємодоповнюючими методами.

Поняття “професійні якості” часто розглядається як “прояв психічних особливостей особистості, необхідних для засвоєння спеціальних знань, умінь і навичок, а також для досягнення суспільно визнаної ефективності у професійній роблі” [8, 201].

До професійних якостей включають: інтелектуальні (мислення), моральні (поведінка), емоційні (почуття), вольові (здатність до самореалізації), організаторські.

Під професійними якостями працівника фінансово-економічного профілю Л.О. Бобко [2] розуміє такі, які максимально забезпечують реалізацію основної мети, а саме: стабільний поступальний розвиток фінансово-економічної системи держави на благо народу.

Поняття “професійно значущі якості” В.О. Бодров трактує так: “Уся сукупність психологічних якостей особистості, а також цілий ряд фізичних, антропометричних, фізіологічних характеристик людини, які визначають успішність навчання і реальної діяльності, дістали назву

“професійно значущі якості” ПЗЯ суб’єкта діяльності. Конкретний перелік цих якостей для кожної діяльності специфічний (за їх складом, за необхідним ступенем вираженості, за характером взаємозв’язку між ними) та визначається за результатами психологічного аналізу діяльності та складання її професіограми та психограми” [4, 233]. На думку вченого, ПЗЯ виконують роль тих внутрішніх психологічних характеристик суб’єкта, в яких відображаються зовнішні специфічні впливи факторів визначеного трудового процесу, що виступають у вигляді професійних вимог до особистості. Крім того, значення ПЗЯ в успішності освоєння та реалізації професійної діяльності визначається тим, що в них проявляються всі основні характеристики структури особистості, що визначають психологічні особливості системи діяльності: мотиваційно-потребнісні, когнітивні, психомоторні, емоційно-вольові та ін. [4, 96].

Під професійно значущими (або професійно важливими, або просто професійними) якостями, як правило, розуміють окремі динамічні риси особистості, окремі психічні або психомоторні властивості (виражені рівнем розвитку відповідних психічних і психомоторних процесів), а також фізичні якості, що відповідають вимогам певної професії до людини, що сприяють успішному оволодінню цією професією.

М.А. Дмитрієва, А.А. Крилов та інші до професійно значущих якостей відносять: індивідуально-типологічні, сенсорні та перцептивні, психомоторні, мнемічні, імажинітивні та вольові якості [9, 39–61].

В.Д. Шадріков під ПЗЯ розуміє індивідуальні якості суб’єкта діяльності, що впливають на ефективність діяльності й успішність її освоєння. На його думку, до ПЗЯ відносяться здібності, але вони не вичерпують усього обсягу ПЗЯ.

Ми погоджуємося з думкою С.А. Панічева, що основу професійної особистості, яка забезпечує її цілісність і стійкість, становить професійний менталітет, професійна грамотність і компетентність, професійно значущі якості та властивості. Автор наголошує, що до ПЗЯ відносяться психологічні якості особистості, які визначають продуктивність цього виду діяльності, а саме: спостережливність, пам’ять, уява, емоційна стійкість, рішучість, пластичність, цілеспрямованість, дисциплінованість, абстрактне мислення, креативність, прогностичні здібності, самостійність в ухваленні рішень, комунікативність, надійність, відповідальність тощо [16, 90–91].

Н.В. Макаренко [12] подає таке тлумачення професійно значущих якостей – необхідні умови для успішного оволодіння професійними знаннями, уміннями і навичками, вони визначають успішність навчання у встановлені терміни та ефективність професійної діяльності.

Досить часто у науковій літературі поняття “якості” та “рис” особистості вживаються як синонімічні. Так, Р.С. Немов [13, 272] зазначає, що риси особистості – це стійкі якості особистості, що визначають характерні для неї поведінку та мислення.

Причому риси, якості та властивості (поряд з формами поведінки) автор визначає як ті поняття, в яких здійснюється опис особистості [14, 289]. Інші дослідники вважають, що риси особистості можуть лише розглядатися як стійкі типові форми поведінки.

В.В. Рибалка до професійно важливих якостей особистості відносить: психофізіологічні, інтелектуальні, едукативні, рефлексивні, характерологічні, мотиваційні, комунікативні професійно важливі якості особистості [17, 29].

Едукативні якості, трудова і професійна компетентність особистості

Темп оновлення професійної інформації і самої структури професій в умовах науково-технічного поступу примушує сучасного працівника постійно навчатися, водночас ринок праці постійно знаходиться у русі, тому існує ризик безробіття, пов'язана з ним необхідність у перепідготовці, у професійній мобільності. Виграє та людина, яка має більш високу здатність до навчання, а отже, набуваність постає у певних випадках професійно важливою умовою особистості. Професійна кар'єра кожної людини розвивається як по вертикалі (від нижчої посади до вищої), так і по горизонталі (від одного рівня кваліфікації до іншого), тому людина змушена безперервно вчитися й удосконалюватися, набуваючи зі стажем усе більш високого рівня професійної майстерності.

Рефлексивні якості як професійно важлива основа самопізнання, самоорганізації, саморегуляції, саморозвитку і самореалізації особистості у процесі роботи

Зазначені особистісні якості є необхідними для будь-якої професії, найбільш важливими вони є для здійснення індивідуальної, відносно самостійної трудової діяльності в напружених умовах – льотчика та космонавта, дипломата та розвідника, вченого та педагога, оператора та менеджера. Серед них вихідними є самопізнання й самооцінка, які забезпечують адекватне розуміння властивостей, можливостей і ресурсів.

Характерологічні якості особистості як умова високоефективної трудової діяльності

Риси характеру працівника формуються як соціальні, значущі, цінні орієнтації особистості, в її спільній з іншими людьми трудовій діяльності та спілкуванні. Вони визначають типові для особистості засоби ефективної діяльності.

Мотиваційно-сміслові якості особистості працівника

Мотивація і смислова основа трудової діяльності є важливими факторами ефективності. Від того, як формуються, виявляються, актуалізуються, задовольняються потреби і мотиви, інтереси і потяги, цілі і плани, смисли й ідеали, схильності і наміри, виявляються емоційні компоненти мотивації, залежить стимуляція, вольове напруження, задоволення людини від здійснення трудової діяльності.

Мотиваційно-сміслова сфера – дуже складне, багатокомпонентне, ієрархічне утворення особистості, що визначає її спрямованість у майбутнє.

Комунікативні якості особистості як умова спільної трудової діяльності

Здатність до спілкування у житті кожної людини є чи не найважливішою соціальною і професійною здатністю. Виявлено, що головним чинником успішності кар'єри та життєвого благополуччя є так зване “комунікативне ядро” особистості.

Спілкування людини складається зі складного комплексу компонентів, функцій, процесів. Спілкування має такі компоненти: потреба (афіліація) і мотиви (координації, визнання, утвердження, самовираження, захисту, допомоги тощо) спілкування.

Професійне спілкування має свою специфіку, що визначається мотивами, предметом, метою, знаряддями, умовами праці, які слід урахувати на всіх етапах психологічного супроводу, підготовки і здійснення трудової діяльності [17, 29–35].

Автор зазначає, що ефективність трудової діяльності значною мірою залежить від інтелектуальних якостей особистості, тобто від її уваги (обсяг, розподіл, концентрація, переключення тощо), пам'яті (логічної й образної та емоційної тощо), мислення (вербального, візуального, діалектичного, системного, дискурсивного, логічного, інтуїтивного, оперативного), уяви (відтворюючої і творчої, фантазії).

Ми погоджуємося з думкою В.В. Рибалки про те, що для деяких професій – ученого, менеджера, інженера, технолога тощо – інтелектуальні якості є не просто професійно важливими, а вирішальними, ключовими. Тому для цих професій доцільним є саме інтелектуальний відбір на рівні обдарованості й талановитості [17, 31].

В.В. Рибалка наголошує на тому, що позитивне значення деяких рис характеру має такі властивості особистості: добротворчість і гуманізм (для вчених, педагогів, лікарів та ін.); чесність і справедливість (для політиків, правоохоронців, суддів, військових та ін.); плановірність й організованість (для економістів, менеджерів, чиновників усіх рівнів та ін.); працьовитість і продуктивність (для робітників усіх галузей народного господарства); відповідальність і толерантність (для адвокатів, працівників торгівлі, служби побуту та ін.).

За рисами характеру, як стверджує науковець, необхідно здійснювати професійний відбір, професійне виховання й розстановку кадрів, оскільки вони визначають ефективність, коефіцієнт використання інших професійно важливих якостей особистості працівника.

Особистісні якості класифікуються й узагальнюються у науково-практичних дослідженнях за двома напрямками: перший – це розгляд стрижневих особистісних якостей як сукупності щодо загальнопсихологічних регуляторних механізмів (наприклад, вольових, емоційних), або щодо вимог, особливостей професійної діяльності, або з точки зору соціальної регуляції (наприклад, моральні якості особистості); другий розкриває суттєвий зміст

механізмів та особливостей формування якостей особистості.

В.П. Барішніков [1] виділяє такі групи особистісних якостей: моральні, соціально-психологічні та етико-психологічні.

Н.М. Остріков [15] розглядає соціально-психологічні якості та властивості особистості за такими групами: загальногромадянські та морально-педагогічні; соціально-перцептивні особливості; індивідуально-психологічні особливості; сфери досвіду особистості.

Л.М. Шестакович відносить до важливих якостей – здібності, мотивацію та загальнотрудові якості особистості.

О.О. Бодальов [3] вивчає прояв особистісних якостей у діяльності, спілкуванні, пізнанні; С.В. Кондратьєва [11] – у педагогічному спілкуванні; Л.І. Божович [5] розглядає соціальні позиції особистості.

Отже, проаналізувавши педагогічну і психологічну літературу, ми встановили, що проблема професійних якостей майбутніх фахівців повністю не досліджена, потребує визначення саме тих професійних якостей, які необхідно формувати під час їх підготовки, виявлення шляхів і засобів формування професійних якостей, розробки методики, спрямованої на формування професійних якостей фахівців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барышников В.П. Повышение педагогической квалификации мастера производственного обучения: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Л., 1980. – 16 с.
2. Бобко Л.О. Гуманістичне виховання студентів вищих навчальних закладів фінансово-економічного профілю у позанавчальній діяльності. Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – К., 2004. – 272 с.
3. Бодалева А.А. Восприятие и понимание человека человеком. – М.: Наука, 1982. – 310 с.
4. Бодров В.А. Психология профессиональной пригодности: Учебное пособие для вузов. – М.: ПЭРСЭ, 2001. – 511 с.
5. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. Психологическое исследование. – М.: Просвещение, 1968. – 464 с.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2001. – 1440 с.
7. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. – М.: Русский язык, 1978. – Т. II. – 779 с.
8. Деркач А.А., Орбан Л.Э. Акмеологические основы становления психологической и профессиональной зрелости личности. – М.: МГУ, 1995. – 234 с.
9. Дмитриева М.А., Крылов А.А., Нафтульев А.И. Психология труда и инженерная психология: Учебное пособие / Под ред. А.А. Крылова. – Л., 1979. – 224 с.
10. Климов Е.А. Основы психологии: Учебник для вузов. – М.: Культура и спорт, ЮНИТИ, 1997. – 295 с.
11. Кондратьева С.В. Учитель-ученик. – М.: Педагогика, 1984. – 80 с.
12. Макаренко Н.В. и др. Основы профессионального психофизиологического отбора. – К.: Наук. думка, 1987. – 244 с.
13. Немов Р.С. Психология: Учебное пособие: В 3 кн. – М.: Просвещение, 1995. – Кн. 2: Психология образования. – 310 с.

14. Ожегов С.И. Словарь русского языка / Под ред. Н.Ю. Шведовой. – 21-е изд., перераб. и доп. – М.: Рус. яз., 1989. – 924 с.

15. Остриков Н.М. Профессиограмма инструктора производственного обучения сферы производства. – Л.: НИИ ООВ, 1980. – 68 с.

16. Паничев С.А. Качество высшего профессионального образования в начале XXI века: Материалы всероссийской научно-методич. конференции, 13–15 сентября 2002 г. – Тюмень: Издательство Тюменского государственного университета, 2002. – 264 с.

17. Рибалка В.В. Психология праці особистості: Навчально-методичний посібник. – К.: КМПУ імені Б.Д. Грінченка, 2005. – 60 с.

18. Ройлян В.О. Формування професійних якостей майбутніх фахівців сухопутних військ в умовах реформування вищої військової освіти: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Південноукраїнський держ. педагогічний ун-т ім. К.Д. Ушинського. – О., 2004. – 23 с.

19. Философский энциклопедический словарь / Под ред. Л.Ф. Ильичева, П.И. Федосеева, С.М. Ковалева. – М.: Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.

УДК 371

Постоюк Н.В.

ОСНОВНИ ЕТАПИ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ Д.Л. СЕРГІЄНКА

Педагогічна спадщина визначних педагогів минулого є підґрунтям для вдосконалення сучасної системи освіти. У статті з метою глибшого висвітлення освітянської діяльності Д.Л. Сергієнка, відомого фахівця у галузі політехнічної освіти і трудового виховання молоді, подано періодизацію його науково-педагогічної діяльності.

Ключові слова: науково-педагогічна діяльність, педагогічна спадщина, періодизація, політехнічні знання.

Педагогическое наследие известных педагогов прошлого является фундаментом для совершенствования современной системы образования. В статье с целью более глубокого освещения деятельности Д.Л. Сергиенко, известного специалиста в области политехнического образования и трудового воспитания молодежи, представлено периодизацию его научно-педагогической деятельности.

The pedagogical heritage of famous teachers of the past is the base for improvement of a modern education system. In the given article we tried to study scientific and pedagogical activity of D.L. Sergienko, the Soviet expert in the field of a polytechnic education and labour education of youth, and with this purpose there were considered periods of his activity.

Педагогічна спадщина минулого може докорінно змінити, удосконалити сучасну систему освіти. Одним із талановитих фахівців минулого в галузі політехнічної освіти і трудового виховання молоді є Дмитро Лаврович Сергієнко. Освітянська діяльність його маловідома і потребує вивчення та висвітлення науковцями, педагогами сьогодення. Автор статті пропонує розгляд періодизації науково-педагогічного надбання Д.Л. Сергієнка.